

УДК 37

С. Б. БРИЧОК

м. Рівне

ПЕДАГОГІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОГРАМИ УЧИТЕЛЯ (АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО)

У статті розкривається сутність педагогічної толерантності як складової професіограми учителя у контексті ідей Василя Олександровича Сухомлинського. Зокрема з'ясовано, що професійно-значущими компонентами особистості вчителя є: педагогічна етика, педагогічний такт, педагогічна майстерність, педагогічна толерантність, висока мовна культура, а педагогічна толерантність учителя виступає не лише складовою професіограми учителя, а й інтегральною характеристикою, яка визначає спрямованість і принципи взаємодії з учнями, зумовлює їхній розвиток як суб'єктів навчального процесу. Виокремлено головні риси толерантного педагога за В. О. Сухомлинським.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, толерантність, педагогічна толерантність, професіограма учителя.

Постановка проблеми. Професійна діяльність педагогічних кадрів є неперервним процесом розв'язання навчально-виховних завдань, спрямованих на розвиток особистості дитини. Її ефективність значною мірою визначається сформованістю ціннісних орієнтацій майбутнього педагога. Реальні потреби гуманізації освіти передбачають творчу, вільну діяльність особистості майбутнього вчителя, спрямовану на розвиток і стабілізацію нації. А це потребує кардинальної гуманізації навчально-виховного процесу, створення умов для самореалізації майбутнього вчителя як суб'єкта морально-духовної відповідальності за майбутнє, удосконалення й коригування професіограми учителя з акцентом на такі якості педагога, як тактовність, емпатія, толерантність, доброзичливість.

Проте педагоги, на жаль, часто виявляють (за дослідженням А. Погородіної) амбітність, настороженість у спілкуванні, роздратування, підвищену чутливість, різкі емоційні вибухи (обурення, ненависть), тактику залякування, що дискримінують поведінку вчителя, руйнують взаємовідносини між учителем і учнем [6].

Подібні прояви небажані й не повинні бути наявними у діяльності педагога, тому що його робота – це гуманний, миротворчий вид діяльності – освіта й виховання людини. Взаємне прийняття відкриває учневі можливість вільно проявлятися. Він не боїться, що його неправильно зрозуміють, що він, необережно висловившись, втратить репутацію.

Тому у сучасній освіті й виникає нагальна потреба не лише в підвищенні професійного рівня вчителя, але й у розвитку його толерантності, що можна здійснити як під час підготовки вчителя, так і безпосередньо у процесі його професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історії вітчизняної педагогічної думки питання вимог до особистості педагога (професіограма) було актуальним в усі часи. Відомі вітчизняні педагоги О. Залужний, А. Євстигнєєва, Ф. Корольова, Я. Мамонтов, М. Рубінштейн, І. Соколянський та ін. ще на початку ХХ ст. вважали, що сформувати лише за допомогою педагогічної освіти справжнього педагога-майстра неможливо й надавали першорядного значення ініціативі, творчості, вродженим властивостям особистості учителя. Зокрема М. Рубінштейн наголошував, що для досягнення учителем високої професійної майстерності необхідні ґрунтовні знання, проте їх наявність у жодному разі не може заповнити брак природного педагогічного хисту, поклику до вчительської професії, вміння знаходити спільну мову з дітьми різних вікових категорій, толерантності та педагогічного такту у спілкуванні з ними, організаторських здібностей, здатність працювати на перспективу [7] (курсив наш – С. Б.).

Необхідно зазначити, що для сучасної української педагогіки проблема толерантності особистості учителя є відносно новим об'єктом дослідження. Проте в її розвиток останнім часом значний доробок внесли

В. Андрущенко, В. Кремень, В. Лекторський, О. Пометун, О. Сухомлинська, та ін. [2; 5]. Питання толерантності, терпимості та взаємоповаги педагогів відображені в працях Л. Завірухи, О. Степанова, О. Швачко та ін. [3; 8; 15].

Однак і до сьогодні низка важливих проблем теорії та практики педагогічної толерантності залишається невирішеною. Тому розглянути педагогічну толерантність як складову професіограми учителя є **завданням** запропонованої розвідки.

Виклад основного матеріалу. Професіограма – це зумовлена змістом праці система інформації про соціально-економічні, технологічні, санітарно-гігієнічні та педагогічні аспекти професії, її психологічні, психофізіологічні властивості та якості, що необхідні й достатні для успішного оволодіння й ефективного виконання конкретної професійної діяльності [2, 740]. Це сукупність найбільш важливих із погляду професії ознак, особливостей, професійно значущих знань, умінь, навиків і здібностей, відтак, професія – це сталий і відносно широкий рід трудової діяльності, що потребує певних знань і навичок та є джерелом існування людини. Професіограма зумовлюється змістом професійної діяльності і містить у собі загальну характеристику професії і вимоги, які професія ставить до людини. Відповідно, професіограма учителя – це перелік і опис вимог, що ставляться до його особистості, здібностей, майстерності, знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання професійно-педагогічної діяльності [13, 41].

Система педагогічної освіти потребувала й потребує наукової розробки обґрунтованої професіограми майбутнього вчителя, в якій би рівною мірою знайшли віддзеркалення мотиваційно-потребова, емоційно-вольова, духовна та когнітивна практична діяльність [14, 16].

Ще на початку 70-х рр. ХХ ст. О. Щербаків представив особистість учителя у моделі професіограми, виділяючи у психологічній структурі особи вчителя-вихователя, зокрема й спілкування з людьми різних вікових категорій та розуміння їхніх позицій [16].

Відтак, професійно-значущими компонентами особистості вчителя є педагогічна етика, педагогічний такт, педагогічна майстерність, педагогічна толерантність, висока мовна культура і т.д.

Зупинимось детальніше на аналізі саме педагогічної толерантності як складової професіограми вчителя. Власне педагогічна толерантність розглядається в роботах М. Бубера в рамках антропологічної проблеми Я-Ти [1]; натомість П. Ф. Когогоров уважає, що педагогічна толерантність пов'язана зі спілкуванням, і педагог повинен мати здатність до толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу [4].

Таким чином, *педагогічна толерантність* – це володіння вміннями й навиками толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу. Педагогічна толерантність є соціальною категорією й проявляється в установці на прийняття іншої людини, на емпатійне розуміння, на відкрите й довірливе спілкування. Педагогічна толерантність може бути виражена через соціокультурний підхід і обов'язково пов'язана із процесом спілкування.

Відомий український педагог В. О. Сухомлинський переконував учителів: «Духовний розвиток людини починається з розвитком у неї різноманітних почуттів. Вони зміцнюють волю і розум, визначають ставлення людини до себе, природи, праці, інших людей, роблять людину більш цікавою та оригінальною. А тому треба вчити дітей любити, поважати, співчувати й уміти висловлювати ці почуття. Це не менш важливо, ніж учити грамоти, письма і лічби» [12, 206].

Основою педагогічної толерантності є уявлення про відповідальність учителя за вибудовування діалогічних взаємин з учнями як ключовими суб'єктами освітнього процесу, які володіють унікальними якостями, що забезпечує досягнення ефективності педагогічної діяльності.

Педагогічну толерантність вважаємо необхідною для реалізації особистісно орієнтованого освітнього процесу професійною здатністю вчителя встановлювати діалогічні взаємини із суб'єктами освіти, які суттєво відрізняються від нього незмінними (етнічні особливості, індивідні якості: стать, вік, темперамент, гендер) і мінливими характеристиками особистості (риси характеру, соціальна ситуація, когнітивний розвиток, емоційний стан, ставлення до освітнього процесу, фактори навчальних досягнень), суб'єктного досвіду й поведінки.

Василь Олександрович у свій час виділив риси, без яких не може відбутися педагог. Це:

- глибока віра в можливість успішного виховання дітей;
- гармонія серця та розуму;
- чуйність, сердечна турбота про людину;
- розуміння світу дитинства;
- вміння «пізнавати серцем», «проникати в душу дитини», «володіти собою, тримати себе в руках», «стримувати збудження й роздратування», «володіти ситуаціями», «створювати життєрадісні мелодії в музиці дитинства».

Головним у взаєминах педагога й дітей учений вважав доброзичливість, розумну доброту. В. О. Сухомлинський зазначав, що «наріжний камінь педагогічного покликання – це глибока віра в можливість успішного виховання кожної дитини... кожний, хто вирішує присвятити своє життя вихованню людини, має бути *терплячим* до дитячих слабостей» [11, 423] (курсив наш – С. Б.). Терплячість трактується Василем Олександровичем як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння. Разом із тим він ще у 70-ті рр. ХХ ст. розмежовував терпимість (толерантність – С. Б.) та терплячість: «вмійте бути послідовні, наполегливі і водночас терплячі і терпимі» [10, 112]. При цьому павлівський педагог наголошував на тому, що він не проповідував «загальну терпимість, абстрактну терпимість», на його думку, терплячість – це «мудра здатність старшої людини – матері, батька, вчителя – розуміти й відчувати найтонші спонукальні мотиви й причини дитячих вчинків. Розуміти й відчувати саме те, що це дитячі вчинки» [11, 423].

Учителеві необхідно пильно розрізняти ці поняття, щоб сформувати це вміння у своїх вихованців, оскільки терпимість і терплячість, в контексті толерантності, – поняття різні і, в основі своїй, кардинально протилежні. Терпимість – визнання за іншими тих самих прав, які ми визнаємо за собою (на наявність власної думки, позиції, вірування, вподобань тощо). Терпимість гарантує внутрішній комфорт, усвідомлене успішне спілкування, можливість уникати суперечок, конфліктів на підставі розбіжностей у поглядах, позиціях тощо. Терплячість – пасивне сприйняття дій інших людей щодо нас, що викликають внутрішній дискомфорт, бажання позбутися тиску. Також толерантність не варто

плутати з байдужістю, пасивністю. Толерантна поведінка сприяє збереженню здоров'я, а байдужість, пасивність може призвести до втрати здоров'я власного та здоров'я близьких, друзів, партнерів. Важливо, аби дитина в період формування громадянської культури – шкільному віці – чітко усвідомила, що заклики до терплячості – це заклики до псевдотолерантності. Оскільки людьми, які є терплячими, легше керувати, адже вони, по суті, виправдовують негідні вчинки інших.

Отже, педагогічна толерантність учителя виступає не лише складовою професіограми учителя, а й інтегральною характеристикою, яка визначає спрямованість і принципи взаємодії з учнями, зумовлює їхній розвиток як суб'єктів навчального процесу. Реалізація толерантності у професійній діяльності учителя відбувається відповідно до принципів рівноправності, демократії, гуманізму, на яких він свідомо вибудовує взаємодію з учнями в процесі їхнього навчання.

У контексті ідей Василя Олександровича Сухомлинського вважаємо, що у структурі педагогічної толерантності провідним компонентом є «доброта». При цьому на педагогічну толерантність впливає низький рівень тривожності, а також позитивно впливає щирість і товариськість у відносинах з оточуючими, емоційне включення, природність і безпосередність у комбінації з високим рівнем інтелекту. Впевнена адекватність учителя, що проявляється як життєрадісність, спокій і відчуття себе в безпеці сприяє прийняттю іншої людини такою, якою вона є. Низька напруга, розслабленість сприяють зняттю напруги у взаєминах з усіма суб'єктами освітнього процесу.

Недарма В. О. Сухомлинський стверджував: «Я бачу своє найголовніше виховне завдання в тому, щоб у дитячій душі стверджувались співчуття, жалість, доброта до всього прекрасного, що є у світі, і насамперед до людини» [12, 114].

Педагог із розвиненою педагогічною толерантністю має високі загальні розумові здібності, відрізняється зрілістю суджень, йому притаманна емоційна стабільність. Завдяки цим якостям педагог легко адаптується до взаємодії з різними суб'єктами професійної діяльності. Важливим моментом, що визначає сутність педагогічної толерантності вчителя, є те, що вона формується й розвива-

ється за певних соціальних умов і завдяки власним зусиллям особистості.

Виходячи з педагогічних ідей В. О. Сухомлинського, вважаємо, що провідна ідея концепції педагогічної толерантності вчителя полягає у відповідальності вчителя за вибудовування діалогічних взаємин з учнем як ключовим суб'єктом освітнього процесу, який має унікальні якості особистості. Актуалізація ідей Василя Олександровича щодо педагогічної толерантності дає змогу ефективно вибудовувати педагогічну діяльність, дотримуючись комплексу педагогічних умов: ініціація рефлексивних можливостей педагога (педагогічна рефлексія); актуалізація інноваційного потенціалу педагога, поновлюваного доволіно відповідно до поставлених педагогічних цілями у вигляді комплексу індивідуально-професійних якостей учителя, пов'язаних із вирішенням нових нестандартних завдань; залучення вчителя до комунікативної культури через вибудовування діалогу для активізації динаміки педагогічних інновацій.

Висновки і перспективи досліджень.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що професіограма учителя – система особистісних рис, суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, програма педагогічних умінь та навичок, необхідних для виконання учителем його професійних обов'язків. Однією з найважливіших рис, якими повинен володіти учитель є педагогічна толерантність, що визначена нами як інтегральна професійно важлива якість особистості, як володіння вміннями й навичками толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу.

Професіограма вчителя не є усталеним поняттям, оскільки суспільний розвиток висуває до складових професіограми нові вимоги, що знаходять відображення у нових вимогах до особистості та професійної діяльності учителя, рівня його знань, умінь та навичок. Для ефективного виконання професійних функцій учителю не лише необхідно володіти якостями особистості, які б забезпечили йому можливість якомога продуктивніше налагоджувати контакти зі своїми вихованцями, а й користуватися кращим надбанням видатних педагогів, зокрема Василя Олександровича Сухомлинського.

У той же час, висновки здійсненої розвідки виявили необхідність продовжувати роботу в цьому напрямі. Зокрема необхідно більш детально розглянути питання прагматичних аспектів педагогічної толерантності в найближчій перспективі.

Список використаних джерел

1. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер // Пер. с нем., послесловие П. С. Гуревича. — М. : Высшая школа, 1993. — 175 с.
2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
3. Завірюха Л. А. Оволодіння засадами толерантності в студентському середовищі / Л. А. Завірюха // Педагогіка толерантності. — 2003. — № 1. — С. 76.
4. Комогоров П. Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения [Текст] : автореф. дис. . канд. пед. наук: 13.00.08 / П. Ф. Комогоров. — Курган, 2000. — 23 с.
5. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. — № 11. — 1997. — С. 46—54.
6. Погодина А. А. Урок толерантности / А. А. Погодина. — Режим доступа: <http://www.1september.ru>
7. Рубинштейн М. М. Проблема учителя / М. М. Рубинштейн. — М. : Моск. акц. изд. об-во, 1927. — 114 с.
8. Степанов О. П. Як виховувати толерантність? / О. П. Степанов // Народна освіта. — 2001. — № 9. — С. 91—97.
9. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. — К. : Радянська школа, 1978. — 263 с.
10. Сухомлинський В. О. Обережно дитина! В. О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд. Т. В. Філімонова; за наук. ред. О. В. Сухомлинської. — Луганськ: державний заклад «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2008. — 246 с.
11. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 2. — С. 419—655.
12. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 2. — С. 149—418.
13. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. для студ. вищих пед. закл. освіти / М. М. Фіцула. — 2-е вид. — Тернопіль : Навч. кн. «Богдан», 2003. — 136 с.
14. Чиж А. Н. Формирование личности учителя во внеучебной деятельности (1960—1980 гг.) / А. Н. Чиж. — Москва-Луганск : Світлиця, 1998. — 256 с.
15. Швачко О. Толерантність як психолого-соціальний феномен / О. Швачко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 2. — С. 154—170.
16. Щербаков А. И. О подготовке студентов - будущих учителей к исследованию педагогических явлений и процессов / А. И. Щербаков. // Психология труда и личности учителя: Сб. научных трудов; под ред. А. И. Щербакова. — Вып.2. — Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1976. — С. 121.

S. B. BRYCHOK

Rivne

**EDUCATIONAL TOLERANCE AS A PART OF TEACHER'S PROFESSIOGRAM
(ACTUALIZATION OF V. O. SUKHOMLYNSKYI IDEAS)**

The author reveals the essence of pedagogical tolerance as a part of teacher's profессиogram in the context of Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi's ideas. In particular, such components of a teacher's personality as pedagogical ethics, pedagogical tact, pedagogical skills, pedagogical tolerance, high speech culture appear to be professionally significant. Teacher's pedagogical tolerance stands not only as a part of teacher's profессиogram, but also an integral characteristic that determines the orientation and the principles of interaction with pupils, leads to their development as the subjects of educational process. Author determines the main features of a tolerant teacher by V. O. Sukhomlynskyi.

Key words: V. O. Sukhomlynskyi, tolerance, pedagogical tolerance, teacher's profессиogram.

С. Б. БРИЧОК

г. Ровно

**ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ
КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОГРАММЫ УЧИТЕЛЯ
(АКТУАЛИЗАЦИЯ ИДЕЙ В. А. СУХОМЛИНСКОГО)**

В статье раскрывается сущность педагогической толерантности как составляющей профессиограммы учителя в контексте идей Василия Александровича Сухомлинского. В частности выяснено, что профессионально-значимыми компонентами личности учителя есть педагогическая этика, педагогический такт, педагогическое мастерство, педагогическая толерантность, высокая речевая культура, а педагогическая толерантность учителя выступает не только составной профессиограммы учителя, но и интегральной характеристикой, определяющей направленность и принципы взаимодействия с учениками, предопределяет их развитие как субъектов учебного процесса. Вычленены главные черты толерантного педагога за В. А. Сухомлинским.

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, толерантность, педагогическая толерантность, профессиограмма учителя.

Стаття надійшла до редколегії 14.07.2014

УДК 37.091.4-049.7Сухомлинський+373.5.064:316.647.5

О. Є. ВАСЬКІВСЬКА

м. Київ

**РОЗВИТОК ТОЛЕРАНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ЗАСОБАМИ ДІАЛОГУ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ
СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті розглянуто педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського щодо розвитку в учнів толерантного ставлення до інших, взаєморозуміння й поваги. Проаналізовано чинники, які впливають на соціальні орієнтації учнів. Окреслено шляхи формування толерантності старшокласників засобами діалогу.

Ключові слова: толерантність, діалог, старшокласники, спілкування.

Постановка проблеми. Сьогодні чітко показує, що у суспільстві відчувається брак толерантності та взаєморозуміння, а також змоги вести конструктивний діалог і чути одне одного. Тож особливу увагу слід приділяти формуванню нової толерантної та готової до діалогу особистості. Значний потенціал несе гуманітарна освіта, яка створює умови для інтелектуально-творчого розвитку й водночас виховує людину, яка вміє вправно

говорити, творчо мислити, здатна виразити себе і зрозуміти співрозмовника. В умовах глобальної комунікації гуманітарна освіта актуалізує толерантність, а з іншого боку, забезпечує інтеграцію особистості у систему світової культури. У цьому контексті особливої уваги потребують етичні проблеми як культури, так і мови, як мислення, так і спілкування. Словом, питання толерантності складають концептуальну філософську проблему –